

SZENT ISTVÁN KIRÁLY BAZILIKÁJÁNAK UTÓÉLETE

A Középkori Romkert 1938-tól napjainkig

Szent István Király Múzeum
Székesfehérvár, 2015

BUBRYÁK ORSOLYA

Észrevételek a Szent István-szarkofág történetéhez

Székesfehérvár történelmi kegyeleti központtá alakításának kérdése az 1920-as évek végén merült fel, a királyi mauzóleum – melyben a székesfehérvári bazilika fennmaradt emlékanyagát kívánták elhelyezni – létrehozásának gondolata 1929 karácsonyán már a sajtóban is megjelent.¹ Az előkészítő munkálatokkal minden bizonnyal szorosan összefüggött a *Magyar Művészet* 1930-ban megjelent, Székesfehérvárral foglalkozó kötete. Ennek egyik tanulmányában Varju Elemér elképesztő horderejű felfedezésről számolt be: egy mindaddig szinte ismeretlenül a Magyar Nemzeti Múzeumban lappangó kőfaragványt azonosított Szent István Hartvik püspök legendájából ismert fehér márványszarkofágjával.² Felfedezése döntő lökést adott mind a tervezett ásatásoknak, mind a királyi mauzóleum építésének. 1931-től a székesfehérvári Múzeumegyesület (Széchenyi Viktor Fejér megyei főispán vezetésével) és a múzeum alapítója és igazgatója, Marosi Arnold a tervezett Szent István-év jegyében nekikezdett a terv megvalósításának, melynek egyik első lépése volt, hogy visszakérték a Nemzeti Múzeumtól a még a 19. század elején Pestre szállított székesfehérvári kőfaragványokat és más emlékeket. 1936-ban a szarkofágot, immár mint nemzeti ereklyét szállították vissza Székesfehérvárra, külön a számára épített mauzóleumba.³ **(21. és 49. kép)**

A hosszú időszakon át római korinak tartott szarkofág múzeumi „karrierje” azonban ennél jóval korábban kezdődött. Székesfehérvárról 1814-ben került el, amikor a püspökség József nádor kérésére – több más kőfaragvánnyal együtt – átadta a Nemzeti Múzeumnak. Az idők során származása – és egyáltalán létezése is – feledésbe merült. Henszlmann Imre figyelte fel rá újból, aki székesfehérvári ásatásairól írt könyvében a zalavári kőfaragványok párhuzamaként említette, „tagadhatatlanul római” és – nem tudván székesfehérvári származásáról – óbudai eredetű szarkofágként.⁴ Hagyományosan ezt a rövid elemzést tekintjük a székesfehérvári szarkofág első ismertetésének.

Néhány év múlva Römer Flóris helyesbítette Henszlmann adatait, a faragvány származási helyeként ő már Székesfehérvárt jelölte meg, sőt, úgy tűnik, egészen pontos információkkal rendelkezett a kőfaragvány provenienciájáról: „[...] kevesen tudják, hogy ez 1803-ban a székes-fehérvári basilika alapjaiból ásatott ki és a püspöki majorsági kertbe helyeztetett át. [...] József nádor 1814-ben Pestre átszállíttatta.”⁵ Hampel József 1893-ban még mindkét híradást közölte, mert nem tudta eldönteni, kinek higgyen a származási hely kérdésében. A datálást azonban megváltoztatta, a faragvány készítési idejét későbbre, a 10–11. századra helyezte át, ezen belül is feltételelesen Szent István korát jelölte meg.⁶

A szarkofág meghatározásában az „áttörést” Varju Elemér említett tanulmánya jelentette.⁷ Felkutatva a kőfaragvány múzeumba szállításával kapcsolatos levelezést, és ezzel minden kétséget kizáróan bizonyította annak székesfehérvári eredetét. Legfőbb forrása a székesfehérvári püspökség jószágigazgatójának, Farádi Vörös Mihálynak 1813. december 10-én kelt levele volt, melyben felsorolta a bazilika területén talált és a múzeum számára felajánlott faragványokat. Farádi leveléhez mellékelten fennmaradt Majer József örkanonok kissé ügyetlen, de az azonosítás céljára kiválóan alkalmas rajza is.⁸ **(50. kép)** Ezt követően Varju, stíluspárhuzamok segítségével a 11. század első felére datálta a faragványt, majd – hivatkozva Farádi Vörös állítására, mely szerint a faragvány az egykori prépostsági templom romjai közül („ex rudibus basilicae”) származik – azonosította azt Szent István koporsójával. A sírláda ebben a pillanatban kilépett a kvalitásánál fogva figyelemre méltó tárgyak köréből, és egy korszak emblematisz darabjává vált.

A későbbi elemzések Varju datálását megváltoztatták, a kutatás jelenlegi álláspontja szerint a kőfaragvány Szent László uralkodása idején, István király szentté avatásának alkalmából készült – egy eredetileg római kori szarkofág átfaragásával.⁹ A Varju által említett lelőhely kérdését ugyanakkor sosem vizsgálták alaposabban. A szakirodalomban

Balra: Szent István király ereklyeszarkofágjának bal hosszoldala, 1083 körül
Kiss László felvétele, 2013

ezért időről időre felbukkant az az adat, miszerint a szarkofágot 1803-ban a székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom alapjaiból ásták ki, majd Milassin Miklós püspök befalaztatta a püspökkert falába.¹⁰

Csak hogy a szarkofág minden valószínűség szerint nem 1803-ban, talán nem is a prépostsági templom alapjaiból került elő, hovatovább soha nem volt befalazva a püspökkert falába. Sőt, nem is a Varju által idézett levélben találjuk első említését.

Farádi Vörös Mihály levelénél néhány hónappal korábban kelt Horvát István felterjesztése, akit a Nemzeti Múzeum képviselőiben éppen azért küldtek Székesfehérvárra, hogy felmérje a püspökkertben található kőfaragványokat. Miután megtekintette a kert díszítésére használt köveket, 1813. augusztus 5-én levélben fordult József nádor támogatásáért, hogy azok mihamarabb múzeumba kerülhessenek. Felsorolásában már szerepelt a szarkofág is, melyet – akárcsak kortársai – ő is római korinak mondott. Annak, hogy az általa említett „urna romanában” utóbb sem Varju Elemér, sem mások nem ismerték fel a Szent István-szarkofágot, sajátos oka van. A sírláda díszítéséről ugyanis Horvát mindössze egyetlen mondatot írt, azt, hogy feliratos. „A fejevári püspökkertben őrzött római sírládnak hosszú, elegáns felirata van, a híres fejevári bazilika romjaiból ásták ki.”¹¹ Tekintve, hogy az általunk ismert kőfaragványon nincsen felirat, gondolhatnánk, hogy Horvát leírása egy másik római sírládára vonatkozik. Azonban a levélben mindössze egyetlen szarkofág elszállításáról esett szó, és Majer örkanonok pár hónappal később készített rajza nem hagy kétséget afelől, hogy az a Szent István-szarkofág volt. Kénytelenek vagyunk tehát – értetlenül bár –, de tudomásul venni Horvát levelének állításait: a faragvány a székesfehérvári bazilika romjai közül került elő, és hosszú, „elegáns” feliratot mondhat magáénak.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a felirat említése ezt követően újra meg újra felbukkant különböző folyóiratok oldalain is – ekkor már egy állítólagos szarkofágfedéllel együtt. Először 1818-ban Fejér György számolt be a *Tudományos Gyűjtemény*ben arról, hogy a székesfehérvári szarkofágot és feliratos fedelét Pestre szállították. A szerző „Régi Fejérvárról” írt ismertetőjét szinte minden székesfehérvári bazilikával foglalkozó tanulmány hivatkozta, a szöveg második oldalán olvasható néhány sort mégsem szokás a szarkofággal kapcsolatban idézni.¹² Itt közli Fejér a szarkofág fedelének tartott, részben töredékes római sírkő feliratát, melyben Caius Dignius Secundianus „orvosi műhiba” következtében elhunyt feleségét és gyermekeit siratja.¹³ Majd így folytatja: „[...] ez a’ fölírás olvastatik ama koporsó’ márványkő födelén, mely 1784-ben a’ régi Fejérvári Templom’ közép helyéből kiásattatott; 1815. esztendeig a’ Püspöki Major falába volt helyeztetve; ekkor pedig a’ Nemzeti Museum’ számára Pestre küldtetett. Ennek felső oldalán három képek szemléltetnek: egygyik Aszszonyi, ketteje gyermeki, két szélein különböző virágok, ú. m. rósák ’s t. e’ f. vésettelve láttatnak; vannak rajta két Géníusok is, kik gyermekeket tartanak kezeikben. A’ márvány-kő vörös színű; a’ képfaragás jeles mesterségű, millyen volt Octavianus időkorában.”¹⁴

A leírás hat évvel később – ismeretlen szerzőtől – németül is megjelent Josef von Hormayr *Archivjában*,¹⁵ majd 1851-ben újra felbukkant, ezúttal Szvorényi József Székesfehérvárról szóló ismertetésében.¹⁶ A leírások pontosították a faragvány(ok) előkerülésének dátumát, immáron nem a püspökkert falának építéséhez (1803), hanem egy 1784-es évszámhoz kötve azt. Szvorényi a lelőhelyre (t. i. a „templom közép helye”) vonatkozó információt még azzal is kiegészítette, hogy az „nem az építkezésnél összehányatni szokott keverék, hanem tiszta, erős, eredeti földtől levén környezve”.

Mivel a 19. század elején nemcsak a szarkofágot, hanem ezt az állítólagos fedelet is elszállították a Nemzeti Múzeumba, sőt, Majer József kanonok a sírkőről is készített rajzot, így az könnyen azonosítható volt. **(51. kép)** Összevetve a leírásokkal megállapítható, hogy míg azok a feliratot betűtévesztés nélkül közölték, a sírkő ábrázolásait tekintve meglepően sokat tévedtek. A faragványon látható három alak ugyanis nem egy nőt és két gyermeket ábrázol – ami a sírfelirat ismeretében egyébként logikus lenne – hanem egy férfit, egy nőt és egy gyermeket. Rozettáknak és „más efféléknek”, csecsemőt vivő „szárnyas géníuszoknak” vizsont nyoma sincs. A legvalószínűbb magyarázat az, ha feltételezzük, hogy a leírásnak ez utóbbi része már nem a koporsófedélként meghatározott római sírkőre, hanem a szarkofágra vonatkozott. A leírás a szarkofág ábrázolásainak lényegében meg is feleltethető, leszámítva, hogy azon csupán egy gyermeket vivő angyalt láthatunk. (További tévedésük, hogy sem a szarkofág, sem a római sírkőlap anyaga nem márvány, és éppenséggel nem is vörös, ennek oka talán a mészkőre kiülő sárgás-vöröses elszíneződés lehetett.)

Felmerül tehát a kérdés, hogy az ismertetőik egymás téves adatait vették-e át, vagy esetleg mindhárman közös forrást használtak, illetve feltételezhető-e, hogy bármelyik szerző is autopszia alapján írta le a faragványokat. Fejér György életrajzi adatai alapján akár ismerhette is a püspökkert köveit, hiszen Székesfehérvárott született, és Pauer János épp a vizsgált időszakban, a 19. század első évtizedében a püspöki szeminárium tanárai közt említette őt.¹⁷ Könnyen elképzelhető azonban, hogy ha látta is a szarkofágot és a többi faragványt, csak a sírfeliratot jegyezte fel, mivel az ábrázolásnak számára nem volt történeti forrásértéke. Ebben az esetben 1818-ban, néhány évvel a szarkofág elszállítása után emlékezetből kellett leírnia a faragványokat, ami magyarázhatná az eltéréseket.

Mégsem ez történt. A megoldás kulcsát a német nyelvű ismertető megjegyzése nyújtja, Hormayr folyóirata ugyanis nem Fejér Györgyre, és nem is a *Tudományos Gyűjteményre* hivatkozott forrásként, hanem Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépost „papírajaira”. Simonyi Pál szerkesztette 1817-ben, tehát Fejér György cikkének megjelenése előtt egy évvel Székesfehérvár *canonica visitatióját*, melyben a kérdéses szövegrész szintén fellelhető.¹⁸

A jegyzőkönyv szövegében megtalálunk minden eddig említett adatot: ismerteti a vörösmárvány síremléket, amelyet 1784-ben a bazilika közepéből ástak ki, majd a püspöki majorság külső falába építettek be, közli a szarkofágfedél feliratát és azt az információt, hogy a sírkövet a templom – mai szóhasználattal – bolygatatlan altalajából ásták ki, tehát még a templom építése előtt helyezték el ott. Valamint leírja a szarkofág és a sírkő ábrázolásait, melyeket a jegyzőkönyv szerzője szintén Augustus császár idejére datált. Az ismertetőik egyike sem tartalmaz információbőbbletet a *canonica visitatio* szövegéhez képest, ez lehetett tehát mindhármuk közös forrása.

Egy lényeges szempontból mindenképp pontosíthatjuk tehát Horvát István 1813-ban írt levelét. Az általa említett felirat nem a szarkofágon található, hanem a fedelének tartott római sírkőlapon. Kérdés azonban, vajon a lelőhely (és a későbbi híradásokból ismert 1784-es dátum is) csak a sírkőlapra vagy netán mindkét kőfaragványra vonatkozik? Meglepő módon ugyanis az említett szerzők egyike sem reagált a vizitáció lelőhelyre vonatkozó, kulcsfontosságú információjára, miszerint a „márvány” síremléket a templom közepén érintetlenül találták. Pedig ez a lelőhely nagyon előkelő: „meditullium basilicae”, vagyis éppen az a hely, ahová a legenda szerint Szent Istvánt temették. A 18. század utolsó harmada viszont éppenséggel a székesfehérvári Szent István-kultusz felívelésének ideje: az a korszak, amikor a frissen megalakított püspökség kétségbeesett küzdelmet folytatott Szent István ereklyéjének, a Szent Jobbnak megszerzéséért; ásatásokat végeztek Szent Imre sírjának megtalálására;¹⁹ majd hatalmas ünnepek közepette köszöntötték az 1778-ban Pozsonyból áthozatott Szent István-koponyae ereklyét.²⁰ 1777-ben vált Szent István napja a pápa által jóváhagyott, országosan előírt egyházi ünnepé, tiszteletére minden évben Szent István-napi körmenetet tartottak, 1795-ben pedig a püspökség megjelentette a Szent Istvánnal kapcsolatos liturgikus szövegek gyűjteményét.²¹ Nehéz elképzelni, hogy éppen ekkoriban találtak egy gyönyörűen faragott kőszarkofágot a bazilika közepén, és senkinek nem jutott eszébe legalább megkísérlni az azonosítást az államalapító király sírhelyével. Ez csak abban az esetben elképzelhető, ha a szarkofágot minden kétséget kizáróan római eredetűnek tartották – vagy ha nem ott találták.

Tulajdonképpen mindkettő lehetséges. A koporsó még átfaragása ellenére is magán viseli a római szarkofágok jellemző, kétfülkés elrendezését.²² Az egyetlen eltérés, hogy a római sírládákon rendszerint felirat is található, ám ha a feliratos római sírkövet a fedelének tartották, az bizonyára oldotta e hiátust. Az angyal – vagy ahogy a korai leírások említik „szárnyas géniuszt” – ábrázolása sem tűnhetett társtalannak: a székesfehérvári budai kapuba befalazva a helyiek nap mint nap láthatták például a Severus–Antoninus emlékkövet, melyen hasonló szárnyas alakok tűntek fel.²³

Másik lehetőség, hogy a szarkofágot *nem* a bazilika közepéből ásták ki. A források alapján nem dönthető el teljes biztonsággal, hogy a megtalálás helye és ideje mindkét tárgyra, vagy csupán a római sírkőlapra vonatkozik, közvetett adatok alapján mégis megkockáztatható: csak az utóbbról. A római sírkőlapnak ugyanis ismert még egy, az eddig idézeteknél korábbi, 18. század végi említése is: Schönvisner István 1791-ben készült, amúgy szombathelyi emlékeket tárgyaló könyvében röviden ismertette a székesfehérvári római sírkőlapot, annak lelőhelyeként szintén a bazilikát jelölte meg, és arról is tudott, hogy 1784-ben került elő, ám a „hozzá tartozó” szarkofágot nem említette.²⁴

Az egyetlen egészen biztosan autopszia alapján dolgozó „adatszolgáltató”, Majer József székesfehérvári örkanonok a Nemzeti Múzeumba szállítást megelőzően külön rajzot készített a sírkőlapról és a szarkofágról, ám csak az előbbiről készített rajzon tartotta fontosnak jelezni, hogy azt a bazilikában találták, a szarkofág rajzán ugyanezt nem tette meg.

Mindebből hipotetikusán arra következtethetünk, hogy 1784-ben csak a római sírkőlap került elő a prépostsági templom „közepéből”, a szarkofágról ez esetben azonban csupán annyi állapítható meg, hogy 18. század végi hollétéről nem rendelkezünk információkkal. 1803-ban viszont elkészült a püspöki kert kerítése, az erősen töredezett sírkőlapot befalták, s valamikor ezidőtájt a szarkofágot is beszállították a kertbe.²⁵ A faragványok a püspökkertben vélhetően egymás mellé kerültek, s mivel mindkettőt egyértelműen római korinak vélték, felmerülhetett, hogy – mint római szarkofág és fedele – összetartoznak. Az ismert és már ekkor is publikált eredetű sírkőlap provenienciája átragadt a szarkofágra, ami aztán szétválásuk után is rajtamaradt.

A szarkofág és a koporsófedélként aposztrofált római sírkő összetartozásának hagyománya a faragványok Nemzeti Múzeumba szállítása után eltűnt, és soha többé nem merült fel újra. A kövek elkerültek egymás mellől, a feliratos római sírkőlap története feledésbe merült, a szarkofág pedig mesés „karrierbe” kezdett.

Ha azonban a „bazilika közepe” lelőhely nem a Szent István-szarkofág lelőhelye, hanem a római sírkőé, felmerül a kérdés, honnan és mikor került a faragvány a püspökkertbe. Első lépésben tisztázandó lenne, vajon a püspökkertben csak a püspökség területén előkerült kőfaragványokat helyezték el, vagy máshonnan is kerültek oda kövek. Ebből a szempontból válik érdekessé a püspöki palota két építetőjének, Séllyei Nagy Ignácnak és Milassin Miklósnak, Székesfehérvár első püspökeinek alakja. Bár jelenlegi tudásunk szerint az ő nevükhöz mindössze a székesfehérvári bazilika viharos évszázadokat túlélő részeinek végleges elbontása köthető: az ő püspökségük alatt bontották le a források szerint a 18. század végén még álló Mátyás- illetve Nagy Lajos-kápolnát, hogy köveiket felhasználva felépülhessen a püspöki palota.²⁶ Az építkezések idején előkerülő szebb faragványokat a kertben gyűjtötték össze, és nem építették be a leendő palotába.²⁷

A kőfaragvány lelőhelyére vonatkozó kérdést már csak azért is indokolt felvetni, mert maga a szarkofág másodlagos felhasználás jeleit viseli magán, ami arról árulkodik, hogy bárhol is helyezték el eredetileg, később hosszú ideig valahol máshol, és egészen más céllal használták. A koporsó díszítetlen oldalán lévő fúrt lyuk és a koporsó peremének kopásnyomai alapján Varju Elemér azt feltételezte, hogy a török uralom alatt itatóvályúvá alakították, és egy kút vagy forrás mellett helyezték el.²⁸ A másodlagos felhasználás nyomai egyúttal tovább gyengítik azt a elképzelést, hogy a szarkofág a forrásoknak megfelelő helyen, az egykori prépostsági templom közepéből, a középkori járószint alól került volna elő. Ha viszont – elfogadva a modern kutatási eredményeket – azt feltételezzük, hogy a sírláda Szent László idején készült és felszín felett emelt ereklyesír volt, akkor korántsem okoz feloldhatatlan ellentmondást. A templomban aligha élte volna túl a törökök „tisztogatását”, melynek során a síremlékeket eltávolították, és ha mégis, akkor elpusztult volna 1601-ben, a város ostromakor, amikor a bazilika nyugati része felrobbant.²⁹ Valószínű – és Varju megállapításaival is összhangban áll –, hogy egy környékbeli kút mellett használták itatóvályúnak, majd mikor hasznavehetetlenné vált (eltört, vagy esetleg elapadt a kút vize), a kőfaragvány föld alá került, míg a 18–19. század fordulóján a püspöki palota építkezési munkálatai során újra megtalálták és a püspöki kertbe szállították.

A források tanúsága szerint az 1800-as évek elején két kút is volt az egykori prépostsági templom környékén: az egyik a bazilika feltételezett bejáratától nyugatra, a piactéren,³⁰ a másik a püspöki kert területén.³¹ A piactéri kút például az 1800-as évek elején készült, mert a *Hazai Tudósítások* egy 1806-ban íródott cikkében új kútként említette.³²

Csak hogy Farádi Vörös Mihály említett jelentésében azt írta, mindegyik kőfaragvány a bazilika területéről került elő. Figyelembe kell venni, hogy 1814-ben, a jelentés készítésének időpontjában az egykori prépostsági templomnak már romjai sem látszottak, így a lelőhely meghatározása némileg nehézkes lehetett, ráadásul a püspökségen pontos információval rendelkeztek annak a sírkőlapnak a megtalálási körülményeiről, melyet a 19. század elején már biztosan a szarkofág fedelének tartottak. És talán belejátszott még egy további tényező is. A bazilika és a prépostság határvo-

nala, így a környező földterületek hovatartozása a 18. században igencsak vitatott volt: a város vezetése és a prépost (később püspök) között a török hódoltság utáni korszaktól kezdve állandó harc folyt a kérdéses terület birtoklásáért. Az egykori Nesselrode-birtokper megújítása 1778-ban épp Sellyei Nagy Ignác püspöksége alatt történt.³³ Csupán hipotézis, de ha a szarkofágot a vitás földterület valamelyik pontján – esetleg a piactéri kút környékén – találták, akár az is előfordulhatott, hogy a püspökség vezetése szándékosan nevezte a lelőhelyet a „bazilika területének”, ezzel is bizonyítva, hogy az egykori prépostsági földterület a török hódoltság előtt odáig terjedt.

Összefoglalóan mindössze az állapítható meg, hogy a szarkofágnak sem lelőhelyével, sem előkerülésének időpontjával kapcsolatban nem rendelkezünk megbízható információkkal. Biztosan csak annyit állíthatunk, hogy 1784-ben egy római sírkőlapot ástak ki az egykori prépostsági templom közepén, amit később a szarkofág fedeleként azonosítottak, és e faragvány lelőhelyének adatai „ragadtak át” a szarkofágra is. A sírláda megtalálásának időpontja is ismeretlen, a Rómer Flóris és Varju Elemér által említett 1803-as évszám, a püspökkert falának készítése ideje, a szarkofág szempontjából nem datálójú, mert az nem volt befejezve, 1803 előtt és után is kerülhetett a kertbe.³⁴ Mindazonáltal felbukása legvalószínűbb dátumának magam is az 1800-as évek elejét tartom, mert – úgy tűnik – Schönvisner 1791-ben még csak a római sírkőlapot ismerte, a szarkofágról nem tudott. Biztosnak azonban mindössze az vehető, hogy a sírláda 1813-ban, Horvát István látogatásakor már ott állt a kertben.

A lelőhelyre vonatkozó adatok hiánya természetesen nem jelenti azt, hogy a szarkofág eredetileg ne állhatott volna a prépostsági templomban. Feltételezett sorsa tulajdonképpen teljes összhangban áll a faragvány elhelyezésére vonatkozó legújabb elképzelésekkel, miszerint a szarkofágot Szent István tulajdonképpen sírhelye felett emelt ereklyeszarkofágnak kell tekintenünk. Tanulmányomban csupán arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a faragvány előkerülésének időpontjára és helyére vonatkozó ismert adatok valójában egy másik, római kori kőfaragványra vonatkoznak, abból tehát csak az eddiginél nagyobb körütekintéssel lehet a szarkofággal kapcsolatos következtetéseket levonni.

Jegyzetek

¹ A tanulmány rövidített változata az *Ars Hungarica*-ban 2007-ben megjelent publikációnak, vö. BUBRYÁK 2007.

² VARJU 1930.

³ A korszakról és Szent István székesfehérvári kultuszának alakulásáról vö. BUZINKAY 1986., különösképp 87–111. („Vitézi avatás a királysírok helyén” c. fejezet), a mauzóleum festészeti programjáról P. SZÜCS 1982., valamint a romkert kialakításáról Gärtner Petra tanulmánya jelen kötetben, további irodalommal.

⁴ HENSZLMANN 1864.

⁵ RÓMER 1873. 68.; Kéziratos jegyzeteiből kiderül, hogy már ő is a nádori levéltár „Muzeum 1814. 29. sz.” iratait használta kutatásaihoz. OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1110/3. Rómer Flóris iratai. Magyarország római korának archaeológiája, fol. 50.

⁶ HAMPEL 1894.; Szintén Szent István-kori datálással és kérdéses, óbudai vagy székesfehérvári lelőhellyel publikálta: PASTEINER 1896. 107., 110.

⁷ VARJU 1930.

⁸ MNL–OL, N24, József nádor iratai, Általános iratok, 1814.

464. cs. 29. sz. A dokumentum megtalálásában nyújtott segítséget Biczó Piroskának köszönöm.

⁹ A faragvány datálásáról, stíluspárhuzamairól, további, tárgyra vonatkozó irodalommal: TÓTH S. 1994.; MAROSI E. 2002. a szarkofágról: 314–326.; TÓTH S. 2007.

¹⁰ 1803-ban a bazilikában talált kőfaragványként említi még például MAROSI A. 1938.; DERCSÉNYI 1943a 106.; NAGY Á. 1972. 165.

¹¹ HORVÁT István jelentése, MNL–OL, N24. József nádor iratai, *Acta Musei*, 1813. 463. cs. Nr. 1598

¹² FEJÉR 1818. 33.

¹³ A sírkőhöz ld. FITZ–MÓCSY–SOPRONI 2001. 1509. sz.

¹⁴ FEJÉR 1818. 34.

¹⁵ ARCHIV FÜR GESCHICHTE 1824. 237.

¹⁶ SZVORÉNYI 1851. 406–407.

¹⁷ PAUER 1877. 398.

¹⁸ Székesfehérvár, Káptalani levéltár, *Visitatio canonica...*, 1817. I. fol. 4–5.; Mózesy Gergely segítségét köszönöm.

¹⁹ CSITÁRY 1936. 68. Stíftel János bécsi ágens levelére hivatkozva közli, hogy 1771-ben kutattak a bazilikában Szent Imre sírja után.

²⁰ LAUSCHMANN 1993. 102–104.

- ²¹ Szent István székesfehérvári kultuszának történetéről további irodalommal: RADICS 1988.
- ²² A székesfehérvári szarkofág óbudai eredetű római szarkofág átfaragásával készült. Vö. NAGY 1954.
- ²³ FEJÉR 1818. 33.; ARCHIV FÜR GESCHICHTE 1824. 237.; SZVORÉNYI 1851. 405–406.
- ²⁴ SCHÖNVISNER 1791. 44.
- ²⁵ A püspöki kert faláról és a kertben található faragványokról számos új adatot közöl: MENTÉNYI 2006. 8–17. Köszönöm a szerzőnek, hogy betekintést nyerhettem kéziratába, mely azóta nyomtatásban is megjelent, ld. MENTÉNYI 2011.
- ²⁶ A negatív képet némileg módosítani igyekszik: PAUER 1877. 290–291. és KÁROLY 1898. 87.
- ²⁷ A faragványokat Milassin Miklós helyeztette el a falban – ahogy Farádi Vörös Mihály írta „a nagyobb dísz okáért”, de a kövek gyűjtése már a korábbi püspök idején megkezdődhetett. Az 1784-ben talált római sírkő például biztosan Sélyei Nagy Ignácnak köszönhetően maradt fenn, mert Milassin csak 1790-től lett székesfehérvári püspök. Vö: Farádi Vörös Mihály jelentése, 1813. dec. 10. MOL–N24, József nádor iratai, Általános iratok, 1814. 464. cs. Nr. 29. fol. 12.; A püspöki kertek római köemlékekkel való díszítése ekkoriban amúgy is divatos volt, Szombathely és Vác püspökei is

- hasonlóképp díszítették kertjeiket. Vö. TÓTH E. 2000. 265–275.
- ²⁸ VARJU 1930. 379.; DERCSÉNYI 1943a 106.
- ²⁹ KARÁCSON Imre: Királyaink síremlékeinek elpusztulása. *Századok*, 45. évf. 1911. 365–366.
- ³⁰ Henszlmann a kutat a templom általa feltételezett DNY-i tornya előtt jelölte alaprajzán. HENSZLMANN 1864. 2. (1. tábla, 227.)
- ³¹ Henszlmann alaprajza szerint a püspöki kertben volt, rajzán N-nel jelölte. HENSZLMANN 1864. 2. (1. tábla, 227.)
- ³² Nn.: *Hazai Tudósítások*, 1806. 234.
- ³³ A Nesselrode-perről: BARANYAI Béláné: A két Nesselrode. In: *Székesfehérvár évszázadai, 1688–1848*. 4. köt., 1979. 43–48. és FÉNYI Ottó: A székesfehérvári királyi bazilika és a préposti residentia a XVII. században. In: *Székesfehérvár évszázadai. Török kor*. 3. köt., KRALOVÁNSZKY Alán (szerk.), Székesfehérvár, 1977. 127–144.
- ³⁴ Horvát István a kövek elszállítása érdekében tett előkészületek során ezt írta: „A római szarkofágot, amelyért a leginkább aggódtunk, szerencsésen – anélkül, hogy tovább töredezett volna –, elmozdítottuk a helyéről [...], hogy könnyen és veszélytelenül kocsira lehessen tenni. A többi követ kivettük a falból.” Horvát István beszámolója József nádornak, MOL–N24, József nádor iratai, *Acta Musei*, 1814. 464. cs. Nr. 460.

Szent István király ereklyeszarkofágjának rövid oldala a Lélekvivő angyal ábrázolásával, 1083 körül
Kiss László felvétele, 2013